

СЕКЦІЯ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 378.091.12-057.164:811.161.2'221.24'25-051

**ПЕРЕКЛАДАЧ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ
ЯК МОДЕЛЬ ЖЕСТОВОЇ МОВИ ДЛЯ ГЛУХИХ СТУДЕНТІВ**

Адамюк Н.Б., к. пед. н.,
старший науковий співробітник лабораторії жестової мови
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

У статті висвітлено вимоги до перекладача жестової мови у навчальному закладі, викладені в Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Подано перелік вищих навчальних закладів України, де створюються спеціальні групи для студентів із порушеннями слуху. Представлено порівняльну характеристику глухого студента спеціальної та інклюзивної групи у ВНЗ. Акцентовано увагу на функціях освітнього перекладача, як модифікатора мови викладача. Розглянуто взаємозв'язок між викладачем навчального закладу і освітнім перекладачем крізь призму сприймання їх глухими студентами. Представлено особу освітнього перекладача, як модель жестової мови та розглянуто чинники її спотворення. Наведено результати моніторингу серед глухих студентів різних ВНЗ на предмет рецептивних навичок освітніх перекладачів та приклади помилок, які допускаються ними.

Ключові слова: глухий студент, інклюзивна група, модель жестової мови, модифікація мови, навчальний заклад, освітній перекладач, спеціальна група.

В статье освещены требования к переводчику жестового языка в учебном заведении, изложенные в Справочнике квалификационных характеристик профессий работников. Перечислены высшие учебные заведения Украины, где создаются специальные группы для студентов с нарушениями слуха. Представлена сравнительная характеристика глухого студента специальной и инклюзивной группы в вузах. Акцентируется внимание на функциях образовательного переводчика, как модификатора речи преподавателя. Рассмотрена взаимосвязь между преподавателем учебного заведения и образовательным переводчиком сквозь призму восприятия их глухими студентами. Представлена личность образовательного переводчика, как модели жестового языка и рассмотрены факторы ее искажения. Приведены результаты мониторинга среди глухих студентов различных вузов на предмет рецептивных навыков образовательных переводчиков и примеры ошибок, допускаемых ими.

Ключевые слова: глухой студент, инклюзивная группа, модель жестового языка, модификация языка, высшее учебное заведение, образовательный переводчик, специальная группа.

Adamiuk N.B. AN INTERPRETER IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A MODEL OF SIGN LANGUAGE FOR DEAF STUDENTS

The article represents requirements for Sign Language interpreters in Ukrainian educational institutions, which recite in «Guide of Qualification Characteristics of Workers Occupations». Ukrainian educational interpreter in article describes as a model of Sign Language for deaf students. It opens additional functions of educational interpreter as a modifier of lecture's speech. Cause, interpreter applies techniques of accommodation and prosody for more correct Sign-Spoken interpretation. It recites the bill of higher education institutions in Ukraine, which have groups for hearing impairments students and presents results of monitoring in terms on level of interpreters' language receptive skills. It describes the widespread errors in interpreting process and malpractice of educational interpreters. The author draws interdependence between lecture and interpreter through deaf students' perception. The article describes specifics and causes of positive and negative deaf students' perception of lectures' speech.

Key words: accommodation of language, deaf student, higher educational institution, educational interpreter, inclusive group, model of Sign Language, special group.

Починаючи з останньої чверті ХХ ст. у тих вищих навчальних закладах (ВНЗ) України, де створюються спеціальні групи для глухих студентів, з'являється інновація – посада перекладача жестової мови (ЖМ). У класифікаторі професій [2] була зазначена одна посада: перекладач-дактилолог, втім із 2007 року зазначена й інша: пере-

кладач ЖМ. Термін «перекладач-дактилолог» наразі є спірним, оскільки відповідно до змісту значення впливає, що фахівець трансформує усне мовлення в дактильне (дактилеми – знаки ручної абетки); у дійсності фахівець перекладає подану інформацію з однієї мови на іншу, в нашому випадку – зі словесної на жестову і навпаки.

Оскільки перекладачі ЖМ працюють у різних сферах людської життєдіяльності, за кордоном функціонує відповідний поділ таких фахівців за напрямками роботи: правовий, медичний, освітній тощо. Хибним є уявлення про універсального перекладача ЖМ. Отже, буде доцільним і правильним застосувати у статті термін «освітній перекладач» щодо перекладачів ЖМ, які працюють в освітній сфері.

У Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників чітко передбачено вимоги до освітнього перекладача [1]. Отже, останній:

- здійснює прямий переклад усного мовлення (синхронний, послідовний) на ЖМ для осіб з порушенням слуху, які спілкуються ЖМ;

- здійснює зворотний переклад (синхронний, послідовний) ЖМ на усне мовлення для чуючих (тобто осіб із нормальним слухом);

- здійснює достовірний переклад (прямий і зворотний) на ЖМ особам із порушенням слуху та чуючим, забезпечуючи взаєморозуміння між ними;

- забезпечує точну відповідність перекладу словесної мови (СМ) на ЖМ за змістовим змістом із дотриманням мовних норм, зокрема, встановлених наукових, технічних та інших термінів і визначень;

- веде роботу з уточнення перекладу нових термінів, понять і визначень, що зустрічаються в українській мові.

Таким чином, освітні перекладачі здійснюють жестовий супровід лекційних, семінарських, практичних, лабораторних тощо занять у вищих навчальних закладах України I–IV рівнів акредитації за наявності спеціальної групи глухих студентів. Відповідно до Переліку ВНЗ, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України від 07 липня 2006 року № 504 «Про організацію прийому та навчання осіб з обмеженими фізичними можливостями (вадами слуху)», спеціальні групи створюються в таких закладах:

ВНЗ IV рівня акредитації:

1. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут (факультет інформаційно-обчислювальної техніки; машино-будівний інститут);

2. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Інститут корекційної педагогіки та психології);

3. Київський національний університет технологій і дизайну;

4. Національна металургійна академія (м. Дніпропетровськ).

ВНЗ III рівня акредитації:

1. Київський державний коледж легкої промисловості;

2. Житомирський технологічний коледж;
3. Дніпропетровський державний коледж технологій і дизайну;

4. Донецький коледж промислової автоматики.

Здебільшого, освітні перекладачі, які надають перекладацькі послуги глухим студентам, числяться в штатному розписі обласних організацій УТОГ, в інших випадках освітні перекладачі офіційно працюють у навчальному закладі.

Слід зазначити, що вищезгаданий перелік ВНЗ, в яких створюються спеціальні групи глухих студентів, розроблений з метою виділення щорічно Міністерством освіти і науки України квоти зазначеним навчальним закладам. Втім, глухі особи навчаються також в інших ВНЗ, як у спеціальних групах, так і поодиночі.

Щорічний моніторинг, який проводить Українське товариство глухих свідчить, що спеціальні групи формуються також у таких ВНЗ, як [3]:

Освітнє середовище – це складне соціальне оточення, що використовує мову, як засіб навчання. В умовах навчання глухі студенти вчаться бути соціально активними. Відтак, мова є інструментом соціальної взаємодії. Студенти та викладачі використовують мову для обміну ідеями та інформацією тощо. Отже, актуальним є питання сприймання глухими студентами особи в навчальному процесі, через яку останні отримують знання програмового матеріалу, або іншими словами – з її допомогою глухі студенти мають можливість отримувати якісну вищу освіту.

Для цього варто почати з характеристики власне глухого студента: як оцінюють його викладачі ВНЗ і освітні перекладачі. Здебільшого їхні свідчення зводяться до того, що середній глухий студент, який навчається у спеціальній групі, має недостатній обсяг лексики словесної мови (СМ), слабкі знання з граматики СМ; його пізнавальний досвід відрізняється від досвіду чуючого студента на користь останнього. Те ж саме можна констатувати і щодо середнього глухого студента інклюзивної групи.

Мовлення глухого студента спеціальної групи може бути зрозумілою для оточення, оскільки і він, і його одногрупники разом із перекладачем користуються ЖМ. Виключенням є викладач, який не володіє ЖМ і також вдається до послуг освітнього перекладача. Що ж стосується глухого студента інклюзивної групи, то мовлення такого студента може бути незрозумілим для оточення, оскільки для комунікації він застосовує СМ (або в письмовій, або в усній формі).

Пізнавальний досвід глухого студента спеціальної групи поступово накопичується; він отримує за його бажанням і наполегливістю все, що подається викладачем на заняттях. Дещо інша картина у глухого студента інклюзивної освіти: має місце реальна можливість того, що він не отримає навчальний матеріал в тому обсязі, в якому було подано викладачем (на відміну від чуючого студента). Причиною можуть стати такі чинники:

– освітній перекладач не встигатиме за викладачем, оскільки переклад має бути не лише доступним, але і за змістом зрозумілим. Якщо глухий студент не розумітиме суть викладу викладача, то праця освітнього перекладача буде марною. Тому перекладачі часто вдаються або до спрощення, або тлумачення озвученого. Відтак частина поданого викладачем програмового матеріалу втрачається;

– у разі відсутності освітнього перекладача глухий студент користуватиметься конспектами своїх однокурсників. А конспект – це скорочений запис викладу на-

вчального матеріалу. Нотатки, пояснення, роз'яснення, тлумачення вчителем якихось моментів також залишаються поза увагою глухого студента інклюзивної групи.

Розглянемо наразі, як сприймається мова викладача навчального закладу глухим студентом інклюзивної групи. Для середнього глухого студента мова викладача є складною для сприймання, оскільки він застосовує вирази, терміни тощо, незрозумілі або малознайомі йому. Крім того, стиль мовлення є незвичним, бо відрізняється від книжного стилю або того стилю мовлення, з яким звертаються безпосередньо до глухого студента. Оскільки викладач не може підлаштовувати свій виклад із урахуванням присутності в інклюзивній групі глухого студента, то освітній перекладач (за умови його наявності в інклюзивній групі) вдається до модифікації (зміни) мови викладача. Лише у випадку, коли освітній перекладач знає, що мовні навички глухого студента тотожні з навичками чуючих, він може перекладати мову викладача без змін.

Область, АР	Вищий навчальний заклад I–IV рівня акредитації
Кримська АР	Євпаторійський міжрегіональний центр професійної реабілітації
Вінницька	Вінницьке міжрегіональне ВПУ, Вінницький соціально-економічний інститут Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Волинська	Луцьке ПТО № 12, Луцький медичний коледж «Монада»
Дніпропетровська	Криворізький центр трудової реабілітації інвалідів
Донецька	Донецьке ВПУ будівельних технологій, Донецький професійний ліцей № 115
Житомирська	Житомирське ВПТУ-інтернат, Житомирський інститут медсестринства
Запорізька	Запорізьке ПТУ № 27
Івано-Франківська	Івано-Франківський коледж фізичного виховання
Київська	Київське регіональне ВПУ будівництва, Київське ВПУ швейного та перукарського мистецтва № 46, Київське училище водного транспорту, Київський міжнародний медичний коледж, Київський коледж «Освіта» Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Київський національний університет фізичної культури і спорту України, Київська муніципальна академія естрадно-циркового мистецтва, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Луганська	Луганське обласне ПТУ-інтернат, Луганський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
Львівська	Львівський професійно-художній ліцей, Львівський державний медичний коледж ім. А. Крупинського
Миколаївська	Миколаївський професійний ліцей торгівлі та ресторанного сервісу № 24, Миколаївське ПТУ № 4 Миколаївського комплексу Одеської національної правової академії, Миколаївська філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Одеська	Одеське ПТУ сфери послуг, Одеський центр професійно-технічної освіти
Полтавська	Полтавське міжрегіональне ВПУ ім. Бірюзова, Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Харківська	Харківський центр професійно-технічної освіти № 2, Харківський поліграфічний центр професійно-технічної освіти, Харківське ВПУ сфери послуг, Харківський медичний коледж № 2, Харківський обліково-економічний технікум, Харківська державна академія фізичної культури та спорту, Національний педагогічний університет ім. Сковороди
Чернівецька	Чернівецьке ПТУ № 8.

Ситуація в спеціальній групі є дещо сприятливішою для глухого студента. На відміну від інклюзивної групи викладач змінює свою мову відповідно до мовного рівня студентів (цей тип модифікації називається «лаштуванням»), і, варто зазначити, за такої мови глухий студент опановує навчальний матеріал краще.

Все ж доводиться констатувати, що деякі викладачі ВНЗ готують матеріали і викладають свій предмет без урахування глухої аудиторії, тобто без урахування специфіки сприймання навчального матеріалу глухими студентами, вважаючи, що за наявності освітнього перекладача ЖМ у спеціальній групі глухих проблеми отримання ними знань не існує [4]. Мова викладача певного предмета насичена відповідними до нього термінами і є важкою для звичайної трансляції глухим студентам. Отже, освітній перекладач у цьому випадку виступає і як модифікатор мови викладача. Для цього він застосовує такі види модифікації, як підлаштування, просодію та ін. [6; 7].

Таким чином, до функцій освітнього перекладача, як модифікатора мови викладача, додаються нові: застосування прийомів підлаштування і просодій. Підлаштування – це спрощення мови та лексики, а саме:

- заміна довгих та складних речень викладача на більш прості та короткі жестові речення;

- додавання визначення термінів, які, на його думку, можуть бути новими або важкими для студента;

- надання власних до викладу викладача пояснень задля надання додаткової, зрозумілої інформації.

Просодія – це наголошування на певній одиниці в жестовому мовленні. Її метою є підкреслення чогось важливого, значущого у викладі викладача. Як і слова для чуючих студентів, так і жести для глухих на момент прийому просодії стають повільнішими і розлогими. Зазначимо, що просодії роблять ЖМ гіпертрофованою, і така мова відрізняється від ЖМ поза аудиторією.

Звісно, що всі модифікації мови мають обговорюватися заздалегідь із викладачем певного навчального предмета. Окрім того, мова викладача в інтерпретації освітнього перекладача не повинна ставати занадто простою, адже метою застосування модифікацій є підняття мови глухого студента на вищий рівень.

Оскільки глухі студенти перед собою практично весь час бачать двох осіб: викладача і освітнього перекладача, варто детально розглянути взаємозв'язок між зазначеними фахівцями крізь призму сприймання їх глухими студентами. Наприклад,

як виступає освітній перекладач в ролі мовної моделі? Глухі студенти, знаючи власне мовлення освітнього перекладача, мають знати через нього мовлення викладача. Отже, стиль мовлення освітнього перекладача має відповідати стилю мовлення викладача. Освітній перекладач – це віддзеркалення певного викладача. Якщо викладачів кілька, що є в дійсності, то має бути віддзеркалення кожного викладача. В протилежному разі мова може йти про нівелювання мовлення викладача в очах глухих студентів: вони формуватимуть хибне уявлення про якесь окреме, одне, загальне мовлення викладача навчального закладу. Щоб уберегтися від цього, освітньому перекладачу потрібно для збереження мовлення викладача відзначати аспекти бесіди викладача і планувати ці аспекти у своєму перекладі. Для цього слід розвивати відповідні навички, чому сприяє відеоперегляд заняття певного викладача тощо.

Варто зазначити, що за кордоном освітні перекладачі, як правило, працюють парами. Як свідчить президент Всесвітньої асоціації перекладачів ЖМ доктор Debra Russel, робота в парі сприяє утриманню «тону» уваги глухих студентів, оскільки чинник підміни одного перекладача іншим кожні 20 хв. стає на заваді формуванню монотонності (через руки освітнього перекладача) викладу навчального матеріалу [4; 8].

Хоча освітній перекладач не призначений бути мовною моделлю, втім у якомусь сенсі він все ж виступає і як модель ЖМ для глухої студентської молоді. Освітній перекладач є зразком побудови жестового мовлення, в якому має розкривати лінгвістичні норми ЖМ, висвітлювати стилі мовлення, акцентувати увагу на граматичних та синтаксичних особливостях, збільшувати лексичний обсяг ЖМ [3; 5]. Освітній перекладач робить це не лише під час навчального процесу, а й поза ним. Тобто, власне ЖМ освітнього перекладача поза аудиторією, де він активно спілкується з глухими студентами, має також бути, в одних випадках, зразком для них, та в інших – вчитися у них тонкощам ЖМ.

Таким чином, якщо освітній перекладач виступає як одна модель ЖМ, можливе виникнення проблем: ліміт мовних моделей для наслідування глухими студентами (адже наявність різних користувачів мови є вкрай важливим для вивчення мови); не скоригований рівень викладання навчального предмета внаслідок недостатнього володіння національною мовою; відсутність активної взаємодії освітнього перекладача зі студентами (якщо освітній перекладач демонструє себе лише як модель).

Також мають місце чинники, що спотворюють мовну модель ЖМ, якою виступають освітні перекладачі: це – власне, слабе володіння ЖМ; недостатній рівень мовної компетенції; незнання матеріалу, що перекладається; спотворення понять, що подаються викладачем. Така мовна модель освітнього перекладача має численні граматичні помилки та просту лексику ЖМ. Слід визнати, що освітній перекладач із недостатнім рівнем мовної компетенції не лише перекладає в спрощеному варіанті, їхня ЖМ може бути незрозумілою; часто основні поняття спотворюються та губляться навіть на низькому освітньому рівні.

Для розуміння суті проблеми в роботі освітнього перекладача вважаємо за доцільне повторити і провести паралелі між дорослим глухим і освітнім перекладачем. Отже, дорослий глухий (який досконало знає СМ і кальковане жестове мовлення (КЖм) на рівні власної ЖМ) є чудовою мовною моделлю в реальному спілкуванні; завдяки йому глухий студент знайомиться з багатством і складністю рідної мови; він же вносить корективи у свою мову відповідно до рівня розвитку студента. Отже, освітній перекладач може бути мовною моделлю за умови відмінного знання ЖМ; він повинен мати високий освітній рівень, щоб розумітися у тому, що перекладає; вносити модифікації мови в навчальному процесі з метою підняття освітнього рівня глухого.

Ефективним у навчальному процесі, навіть в умовах шкільного навчання, є проведення моніторингу розуміння перекладу освітнього перекладача. Глухі студенти мають навчитися розпізнавати те, чого вони не розуміють. Тому постановка ними запитань – це ознака розпізнавання незрозумілого. Відтак, «тиша» з боку глухої аудиторії може свідчити про нерозуміння поданого викладачем навчального матеріалу, тому освітньому перекладачу варто переконуватися в тому, що переклад сприймається свідомо і зрозуміло (доцільно ставити запитання, щоб переконатися в розумінні студентом поданого матеріалу) [7]. Саме в цьому плані викладач покладається на освітнього перекладача, бо він не розраховує на те, що учень особисто поінформує його про нерозуміння матеріалу.

Слід окремо сказати за роботу зі словами-термінами, без яких неможливо уявити студентське навчання: кожний навчальний предмет містить величезну кількість термінів. Відомо, що не кожний термін має жестове позначення. Які дії має застосувати освітній перекладач? Перш за все, він має знати і застосувати відоме глухим жестове позначення певного терміну. Також у його

компетенції має бути донесення змісту визначення невідомого терміну і, відповідно, перевірка розуміння значення терміну. У разі відсутності жестового позначення якогось терміну освітньому перекладачу слід очікувати на «дозрівання» жестового позначення носіями ЖМ і застосовувати тим часом дактилювання [5].

Окремо слід зазначити, що у розвинених країнах Америки та Європи тривалий час практикуються освітні інновації, які мають пряме відношення до навчання глухих студентів. Серед них згадана робота освітніх перекладачів у парі, які підмінюють один одного через кожні 20 хвилин, що дозволяє тримати увагу студентів із порушеннями слуху в «тонусі», позитивно впливає на процес сприймання глухими навчального матеріалу. Якщо в українських навчальних закладах існує негласне правило «прив'язки» освітнього перекладача до певної групи, яку «веде» з першого по останній курс, то в низці іноземних ВНЗ практикується «прив'язка» перекладача до навчального предмета безпосередньо. Відтак він обізнаний, власне, зі змістом предмета; на високому рівні здійснює словесно-жестовий і жестово-словесний переклад; вміло тлумачить нові поняття і відповідно позначає терміни ЖМ.

Перед проведенням науково-практичного семінару «Перекладач в освітній сфері: досвід минулого, виклики сьогодення» (20 лютого 2015 року) на базі ДВНЗ «Київський коледж легкої промисловості» нами було здійснено моніторинг серед глухих студентів різних ВНЗ на предмет рецептивних навичок освітніх перекладачів та наведення прикладів помилок, які допускаються ними. Виявилось, що прості жестові одиниці, такі як БАТОН, ЇЖАК глухими студентами сприймалися як ВЕСНА та ВІСЛЮК (або ДРОТЯНЕ ВОЛОССЯ). Значення слова «виходить» (російською – получается) передається як жестолексема СКОРИСТАТИСЯ. І таких прикладів чимало.

Під час моніторингу були порушені також питання щодо етичного поведіння освітнього перекладача під час занять в аудиторії. Зокрема, глухими студентами звертається увага на такі порушення етики перекладача, що негативно впливають на соціалізацію глухих студентів:

1. Під час словесно-жестового перекладу лекції викладача глухий студент ставить запитання, адресоване, власне, освітньому перекладачу, і яке не є навіть дотичним до навчальної інформації. У процесі відповіді студенту, яка плавно «вливається» в мовний потік перекладача, з уваги інших студентів випадає частина лекції викладача,

для якого цей факт залишається непоміченим.

2. Глухий студент під час лекції викладача відволікається від сприймання перекладу, наприклад, він гортає підручник, «копирсається» в сумці, запитує сусіда чи навіть розмовляє з ним тощо. Освітній перекладач може дозволити публічну заяву ЖМ такого змісту, що здійснювати словесно-жестовий переклад у цьому випадку не буде.

3. В аналогічному випадку освітній перекладач звертає увагу викладача на те, що робить у даний момент глухий студент, при цьому зупиняється виклад лекції викладача.

4. У процесі лекції у глухого студента виникає запитання по суті поданої інформації. Освітній перекладач продовжує перекладати лекцію, ігноруючи запитання студента.

5. В інклюзивній групі під час лекції виникає суперечка з якогось питання між учителем і чуучим студентом. Освітній перекладач на цей момент не здійснює взагалі жестового перекладу для глухих студентів, хоча суть суперечки є відомою для чуучих.

Враховуючи вищевикладене, підсумуємо, що:

- освітній перекладач ЖМ може бути мовною моделлю за умови відмінного знання ЖМ, КЖм і СМ, що дозволить йому вміло вносити модифікації мови викладача у навчальному процесі з метою підняття освітнього рівня глухого студента;

- освітній перекладач повинен мати високий освітній рівень, щоб розумітися у тому, що перекладає; відтак, він повинен мати вищу педагогічну освіту;

- освітній перекладач має знати особливості мовлення викладача кожного предмета з тим, щоб під час перекладу передати їх глухим студентам. Таким чином останні матимуть уявлення про мовлення своїх викладачів і змогу вноситися корективи у своє мовлення;

- для підвищення власного фахового рівня освітні перекладачі ВНЗ мають обмінюватися досвідом своєї роботи та вчитися в інших шляхом взаємовідвідування занять;

- освітній перекладач у своїй роботі має дотримуватися чіткої установки щодо повного перекладу для глухих студентів будь-якого висловлювання, яке звучатиме у навчальній аудиторії, спираючись на право рівності глухих на отримання інформації;

- з урахуванням освітніх реформ, що спрямовані на отримання студентами якісної освіти та врахуванням особливостей сприймання навчального матеріалу глухими студентами на основі зорового аналізатора, доцільно залучати до словесно-жестового перекладу в умовах однієї аудиторії двох освітніх перекладачів, які через певний часовий інтервал підмінюють один одного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80 «Соціальні послуги». – Краматорськ: Центр продуктивності. – 2005. – 117 с.
2. Класифікатор професій. ДК 003 : 2010 / [розробники: М. Гаврицька, В. Глоба, Т. Гречушкіна та ін.]. – К.: Соцінформ, 2010. – 746 с.
3. Адамюк Н.Б. До питання про реальний стан навчання інвалідів зі слуху в Україні / Н.Б. Адамюк // 36. наук. праць VII Міжнародної науково-практичної конференції. [Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами]. – (22–23 листопада 2006 р.). – К.: Університет «Україна», 2006. – С. 76–84.
4. Белозовський А. Система жестового перекладу в США / А. Белозовський // Жестова мова й сучасність. – 2009. – Вип. 4. – С. 81–102.
5. Адамюк Н.Б. Інноваційна модель підготовки і перепідготовки перекладачів і педагогів в Україні з основ вивчення жестової мови / Н.Б. Адамюк, І.І. Чепчина // Жестова мова й сучасність. – 2008. – Вип. 3. – С. 124–135.
6. Antia S.D., Kreimeyer K.H. (2001). The role of interpreters in inclusive classrooms. *American Annals of Deaf*. – 146. – P. 355–365.
7. Napier J. (2002). University interpreting: Linguistic issues for consideration. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*. – 7 (4). – P. 281–301.
8. Schick B., Williams K., Bolster L. (1999). Skill levels of educational interpreters working in public schools. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*. – 4. – P. 144–155.